

जाग
कविता
चं. प्र. देशपांडे.

जाग

एखादी रेल्वे गाडी येते दूरवरून स्टेशनात
तेव्हा एक मोठे गावच लागत असते
या गावाच्या किनाऱ्याला
अत्यंत संथपणे थांबली गाडी आणि मी उतरलो
जिन्याच्या चार पायऱ्या चढल्यावर आले लक्षात
अरे आपला होल्डॉल राहिला घ्यायचा
मी धावत जाऊन पुन्हा चढलो गाडीत
तर गाडी पुन्हा फुल भरली होती हे कसे काय
यापुढचे स्टेशन तर शेवटचेच आहे ना
आता इतक्या लोकांनी भरले होते त्यांचे सामान
यात माझा तो हिरवा होल्डॉल कुठे सापडणार
शिवाय कदाचित माझा डबाही चुकलेला असू शकतो
गाडीला फिकीर नसते ती सुरू झालेली असते
स्टेशनातून बाहेर पडत असते खरे तर मी लग्नाला खूप
आधी पोचता यावे म्हणून ही बरेच मार्जिन असलेली गाडी
पकडली होती पण ती झाली होती नऊ तास लेट
आता कपडेही नाहीत अहेरही नाही आणि मन भांबावलेले
असे जावे लागणार इलाज नव्हता शक्यच नव्हते आता
मला एक सूटकेस दिसली जी नेमकी
माझ्या सूटकेससारखीच होती पण ती तर मी आणलेलीच नव्हती
खरे तर मी कधीच असा सामानाशिवाय उतरलेलो नाही
यापूर्वी कशी काय कसली भुरळ पडली असेल की
लौकर पोचायचे एवढेच असेल डोक्यात कोण जाणे
आणि लोकांना काय कळणार आहे मी पुन्हा का आलोय ते
नाद सोडून तरी कसा देणार भिरभिरत राहिलो

अशक्य झाल्यावर जागच आली खूप गारठा होता
आणि पाय पांघरुणाबाहेर राहिले होते गार पडत होते
एवढ्यासाठी हे इतके म्हणजे किती त्रास मग हाही सगळा
सगळा एक प्रवासच धरला तर यातून जागे झाल्यावर काय दिसेल
कशासाठी चाललाय हा त्रास

--- ००० ---

आवाका

या गोळीने जरा झोप येतेय
म्हणजे आताच्या या कवितेचा
मर्यादितच राहिल आवाका
अर्धजागृत मेंदू काय पाहू शकेल
मग काय पूर्ण दुकान
जमीनदोस्तच करू की काय
सतराव्या मजल्यावर हेड ऑफीस
याचा अर्थच संस्था खूप मोठी आहे
म्हणजेच पैसा मुबलक आहे
साहेब जातात ज्या लिफ्टने
त्या लिफ्टपासून लांबच राहतात
इतर कर्मचारी फक्त त्यांचा सेवक
जातो तीतून निर्भयपणे

साहेब किती प्रचंड विचारात असतात
कोट्यवधींचे निर्णय त्यांना घ्यायचे असतात
तो आवाकाच वेगळा कशाचे काय होईल हे समजणे
आणि मुख्य म्हणजे सांगता येणे की
ते बालपणी चाळीत राहिले होते त्याचा आणि याचा
अर्थाअर्थी काहीच नाही संबंध

मी दुःखात असतो तेव्हा वाढत असावा
माझा अंधारलेला परिसर आणि होत असावे
जगाचे राजकारण-परिमार्जन
माझ्या कवितासंग्रहाला उत्कृष्ट
ड्रेनेज रचनेचा पुरस्कार मिळाला तेव्हा
माझे शेजारी सदगदित झाले होते
त्यांना अभिमान वाटत होता की असे हृद्य
कवी प्रत्यक्षात असू शकतात
इथल्याच याच सोसायटीचे मेंबर

झोप येतेय तरी इतके आठवतेय
कवितेत असायलाच हवे हे भल्याचे कौशल्य
आणि भाल्याचा बिनचूक विचारमय नेम

--- ००० ---

हुस्नवाले

कस्तुरसं होत असताना
हुस्नवाले हा शब्द आठवणे
म्हणजे सोन्याहून पिवळे नव्हे तर
कोळश्याहून काळेच म्हणावे लागेल

लाल वळ पाठीवर घेऊन फिरणारे
मानसिक गुलाम
गाणी गात फिरावेत
सोना उगलेची तसे

चार चार ओळींचे वळ
हे काही बंधन नाही असू शकत
मोडायचे तर आधी
रंग घालवावा लागेल सोन्याचा

ही अशीच सेट होते परंपरा
आणि मग आपण म्हणू लागतो
काय होतेय ते नाही कळत
पण कस्तुरसं होतंय

शब्दांचा हा खेळ
टेंपररी नसतो
रंगांचे गुलाम मन
दुःख हेही एक कौतुकच समजते

शिवाय त्याला आवडतोच एक चाळा
स्वातंत्र्याची पूजा करण्याचा
तीही एक परंपराच झाली तरी
तिलाही ते हुस्नवाले म्हणतच राहते

--- ००० ---

कंड

कुंपणावर न बसता
विवेकी भूमिका घेऊन
ध्रुवीकरणात सामील व्हा
असे म्हणणारे घंट्याचे विद्वान
असतात जगाचे भंगार हितचिंतक
आणि बाकीचे सगळे असतात
त्यांच्या अशा ना तशा प्रतिकृती

ते असतात जगाचे पोशिंदे
आणि एकमेकांच्या झुंडी फाडण्याच्या
आकांक्षा बाळगणारे स्वाभिमानी
जगद्रोही

एकसारखे पोषाख करून यंत्रवत
हालचाली करत कडक
फिरणारे लोक यांना
आदरणीय वाटतात वस्तुतः
ते महाविनोदी आणि महाहिंसक असूनही

हवेचे कणभरही प्रदूषण न करता
नेमका लक्ष्यभेद असतो
यांच्या प्रचंड माहितिसाठ्याच्या
कचरा चर्चेत

हे म्हणजे सगळेच
असतात आत्ममग्न आदर्शवादी
मूल्यपूजक संस्कृतिविकासक
मनोरुग्ण
सर्वे भद्राणि पश्यंतू म्हणणारे
जगाचे रखवालदार

आपापल्या चिंधीने पुसू पाहणारे
जगाची कंड
कपाळावर आठ्या घालून
जगाला सावरणारे

--- ००० ---

महड मर्त्य मनांची मूलभूत मर्मदृष्टी

खरे तर ते आमचेच लोक आहेत
तुमचा काही संबंधच नाही
पण सध्या ते आमचे शत्रू असल्याने
त्यांना तुमची मदत हवीय
त्यात तुमचे बरेच इतरही काही साध्य होणार आहे
त्यामुळे तुम्ही मदत करू इच्छिणार हे योग्यच आहे
पण तो आमचा अपमान असल्याने
आम्ही तुम्हाला धमकी देणेही योग्यच आहे
त्या धमकीला घाबरणे तुम्हाला कसे परवडेल
हे आम्हाला समजते आम्ही सबूरीत आहोत
पण आता एक बघा आमचाही मान राहायला हवा
तुम्ही धैर्यवान आणि आम्ही ताकदवान
हे दोन्ही झेंडे फडकत राहायलाच हवेत

आमचाच असलेला तो माणूस
सध्या तुमचा झालेला आहे एक लक्ष्यात घ्या आता
त्याचा एखादा हात वा पाय तोडणे आम्हाला भागच आहे
हे तुम्हीही समजू शकाल
हात की पाय ते तुम्ही सांगाल तसे मान्य
पण आता त्याला इलाज नाही
जग मधून मधून अशा टोकाला येतच राहणार

आपण दोघेही अकलवान आहोत
आपणच भिडलो तर दोघेही नष्ट होऊ
किंवा विकलांग होऊ भिकारी होऊ
तसे तर होता कामा नये
हाच आपल्या स्वाभिमानाचा
आणि मूर्त्यांचा आणि तत्त्वांचा पाया असणार आहे
तुमचा वा आमचा एखादा माणूस
साधा एक हात वा पाय गमावून बसणे हे कधीही
चांगले आणि शांततावादी ठरेल

थोडा गोंधळ झाल्यावर जगाच्या भल्यासाठी
समजुतदारपणे आपण वाटाघाटींनी
प्रश्न सोडवण्याचे प्रयत्न करत राहू
--- हीच आपल्या महड मर्त्य मनांची मूलभूत मर्मदृष्टी
--- ००० ---

हिंद केसरी

हिंद केसरी पदासाठी कुस्ती चालली होती. दोन्ही पैलवान तयारीचे होते. त्यांचे सल्लागारही बरेच डाव माहीत असणारे होते. झाले असे की दोघेही एकामागोमाग एक असे इतके विविध डाव टाकत गेले की ते एकमेकांत पुरते अडकून आणि गुंतूनच बसले. कुठला हात कुणाचा आणि कोणता पाय कुणाचा हेही सांगता येई ना ! फक्त त्यांची मुंडकी तेवढी ओळखू येत होती वेगळी ! आता यांना सोडवून बाजूला केल्याशिवाय ही कुस्ती पुढे जाणे शक्य नव्हते. विशेष म्हणजे दोन्ही पैलवान मराठी होते. त्यामुळे साहजिकच, अशा पेचांच्या बाबतीत फारच मास्टरी असलेले काही प्रख्यात बुद्धिप्रामाण्यवादी महाराष्ट्रात होते, त्यांची काहीना आठवण झाली. त्यांना बोलवायचे ठरले. तेच का ? त्यापेक्षा वैज्ञानिक दृष्टिकोण वापरणाऱ्यांना बोलावू, तेही बरेच उपलब्ध आहेत महाराष्ट्रात, असे आणखी काहीजण म्हणाले. अहो, दोन्ही एकच ते, तिसरे कुणी म्हणाले. त्यावर नको आता वाद म्हणून त्या दोन्ही प्रकारच्या लोकांना बोलवायचे ठरले. तिथे एक निराशावादी उभा होता. तो म्हणाला की बोलवा हवे तर पण त्यांच्यांत एकमत नाही होऊ शकणार.

शेवटी आले त्या दोन्ही विभागांतले लोक. बुप्रावा म्हणाले की साधे आहे, घामामुळे चिकचिकाट होऊन अडकून ते चिकटून बसलेले आहेत, त्यावर पाणी मारा. वैदृष्टी म्हणाले की पाणी नको, कोरडी माती मारा, कोरडे पडले की आपोआप सुटतील. तो वाद शमण्याचे चिन्ह दिसे ना तेव्हा एक भक्तिमार्गी म्हणाला की माझ्याकडे गंगेचे तीर्थ आहे, ते मारू का, एका मिनिटात काम होईल ! तेवढ्यात दुसरा एकजण अंगाऱ्याबद्दल काही सांगू लागला. या सर्व एकूण वेळात पंच मात्र त्या अडकलेल्या पैलवानांपासून जरा लांब लांबच राहण्याची काळजी घेत होता. चुकून आपणही त्यात कुठे अडकू नये हीच त्याला काळजी घ्यायची होती.

शेवटी त्या सर्वच उपायांना मान्यता मिळाली. नाकातोंडात माती, पाणी जाऊन ते दोन्ही पैलवान गुदमरणार नाहीत याची काळजी घेत ते उपाय करायचे ठरले. त्या पैलवानांना हे पसंत होते की नाही ते कुणी विचारले नाही. मीच जिंकणार, सोडणार नाही – अशा डरकाळ्या फोडणाऱ्या त्या पैलवानांचे लक्षही नव्हते. अचानक पाणी, माती, अंगारा, तीर्थ यांचा मारा सुरू झाल्याने ते एकदम भांबावून गेले ! तरीही तो तिढा काही सुटेना, ते पाहून एकजण म्हणाला की माझ्याकडे गॅसकटर आहे ! इथे मात्र सगळेच घाबरले आणि थोडा वेळ सगळेच प्रयत्न थांबवायचे ठरले.

तिथे एक शहाणा हे सर्व बघत उभा होता. तो म्हणाला की पैलवानांनी हे असे शारीरिक गुंतण्याला फसू नका – त्यावर नका जाऊ – हा गुंता मुळात वैचारिक आहे किंवा कायद्याचा आहे, असे का म्हणानात ! याला कायद्याची पुस्तके आणि पूर्वी घडून गेलेले निकाल लागतील. यावर जरा चर्चा झाल्यावर, पूर्वी असे काही घडलेच नव्हते आणि इतका हा असा गुंता प्रथमच होतो आहे यावर सर्वांचे एकमत झाले. मग, हे प्रश्न जर बुद्धीने निर्माण झालेले असतील तर ते बुद्धीनेच सुटतील असे ठरले. त्यावर, नाही, ते वैज्ञानिक दृष्टिकोणानेच सोडवले गेले पाहिजेत, असा काहीनी आग्रह धरला ! ते शेवटी मान्य झाले !

याला अर्थातच वेळ लागणार होता. हे ओळखून एकेकजण पांगू लागले. पुस्तके लागणार, अभ्यासपूर्ण बोलावे लागणार, असे म्हणत हा प्रकार उद्यावर सोपवत सगळेच निघून गेले. त्या दोन पैलवानांचे रहस्यमय मुटुकुळे मात्र तिथेच पडून राहिले. आता अंधारही पडू लागला !

--- ००० ---

स्त्रीची कविता

स्वर्गबिर्ग ना आहे ना माहीत मेंदूच्या
उजव्या भागात माझ्या मुबलक आहे कल्पनाशक्ती
स्त्रियांच्या कविता म्हणजे
मुक्त परवानाच सखोल मुशाफिरीचा
भिंत असो की रस्ता आकाश असो की मिक्सर
सहभावी व्हा वा सहप्रवासी

दिसतेच एका गाफील क्षणी
मन टाकल्याशिवाय
स्त्रीची कविताच काय काहीच नाही कळणार
--- ००० ---

नकळत

०००

तुला दुरावा हवा असतो
म्हणून तुला मी तो देतो
तसा का असे ना सहवास चालू राहावा
ही सुप्त इच्छा असतेच त्यामागे
आणि ती फलद्रुप झाल्याचे सुख मिळतेच मला
तुझ्या नावडीचे तुला नकळत

मी लपवलेल्या तीव्र आवडीमुळे हे घडणारच
कितीही दडवले तरी ती जवळीक
माझ्या शब्दांतून येतच राहणार

काय करावे
हे अटळ असल्याने बंदच करावे
असे म्हटलेस तरी मला चालेल
तुझ्या इच्छेने
हे बंद करण्याचेही सुखच होत राहिल
तुला न आवडणारे

काय करावे
तुला सुचेल ते सांग
तुला छान वाटणे हेच महत्त्वाचे

--- ००० ---

झोपाळा

हा झोपाळा सोडताच
लगेच तो तिकडून दुसरा हजर
इतक्या वस्तूंच्या ओळखी
लाल ओठांच्या
नग्न कळयांच्या
अघांतरी काहीच नाही जणू
सतत ओघवते कळिगड
मनाच्या फोडी करत
निनादत राहणारे
आणि मरणाचे थकवणारे

कोणत्याही वस्तूच्या
एकेका वाक्यासाठी
प्राण उभे ठेवून तिष्ठणे
म्हणजे गाढवाचा बाजार

नको ते वस्तूंचे व्यसन
म्हणून अंधरावे औदासीन्य
तर पुन्हा यावी मादीचीच आठवण
असा सगळा बंदोबस्त

असेच जाऊ दे आता आयुष्य
उगीच मरणाची नकोत स्वप्ने
उलाढाल्या खूप होताहेत
याचेच रूपांतर होत राहावे
सुरक्षित तृप्तीत

वस्तू म्हणजे स्त्रियाच जणू
प्रेमळ पण वेळ नसलेल्या
घड्याळे विसरलेल्या
पण तरीही निरागस

हे परवडणारे नाही
हे कळूनही पळणार कुठे
उद्याचा माल भरायची यादी
तर जपावीच लागणार

--- ००० ---

कसून

सर्वांचे एकमेकांवर कसून लक्ष
फासे कसे पडतील कोण जाणे
प्रतिमा तर सगळ्या शाबूत राहायलाच हव्यात
काय कसे घडेल देव जाणे
तेंडुलकर होतेच की नियतिवादी
त्याच कारणांनी काही होतात अपघातवादी

प्रतिमांचे जगणे
हा नियतिवाद की अपघातवाद
काहीतरी लागतेच वैचारिक आधाराला
आणि व्यस्ततेला आधारांची लढाई

पत्नीही हवी आणि प्रेयसीही हवी
या जंजाळातले राजकारण
माणसाला पापी वा पवित्र बनवत राहते
मग गंगास्नान आणि कुंभमेळा का वाईट

--- ००० ---

सांबरशिग

पुराव्या अभावी सुटत आलेले
कोट्यवधी लोक
सतत बाळगतात क्लीन चिट खिशांत
त्यांनी पाहिलेल्या चित्रपटांत नोंद असते
ते सदगदित झाल्याची
आणि करुणेची आणि त्यांच्या संवेदनशीलतेची

ते ना चित्रे पाहतात ना संगीत ऐकतात
पण भाषणे विशेषतः राजकीय
ते मानतात मूलमंत्र प्रगतीचा
ते सगळे म्हणजे आपणच तर सगळे
एकाच मनाचे असंख्य तुकडे

गुन्हेगारीची व्याख्या
शाबूत ठेवतात ते कायद्याच्या पुस्तकात
वांधे झालेच तर ते
कांदे खाल्ल्यामुळे झाले
असे म्हणून ते मोकळे होतात

गुन्हेगारांबाबतही ते
सहानुभूती बाळगतात
पण शासन व्हायलाच हवे म्हणतात
प्रेम आणि कठोरात कठोर कर्तव्यनिष्ठा
बाळगत ते एखाद्या विभूतीच्या दर पुण्यतिथीला
उपास पाळतात आणि
महती गातात एकाच इमारतीची
इतरांशी स्पर्धा न दाखवता

आपणही होऊ शकतो वा
असूही शकतो अनैतिक सांबरशिग
हे समजून आपापली लिंगे लपवत
ते हजर राहतात शपथविधीला
मनातल्या मनात जयजयकार करत
गुप्ततेचा

--- ००० ---

परस्पर

तुम्ही असता पडलेले अर्धवट झोपेत
गाडी परस्पर चालू असताना बाहेरच्या अंधारात
तिचा वेग कमीजास्त होतो कधी ती
थांबलेली असते सिग्नल नसल्याने
निर्मनुष्यतेत कधी येते एखादे स्टेशन
आणि कुणी चाके तपासत गेल्याचे आवाज
जणू या शांततेतही अंधार
मागे मागे जात राहातोय तुमच्या डब्यातले सगळे
दिवे घालवलेले क्वचित कुणी ठसकल्याचा आवाज
किंवा क्वचित कुणी आपल्या चपला घालून
टॉयलेटकडे हे सगळे तुम्हाला जाणवतेय
बाहेरच्या एखाद्या खांबावरच्या दिव्याचा प्रकाश
खिडकीतून तुमच्यावर पडून जात असणार
हे तुम्हाला माहीत असते गाडीच्या मंद आवाजात

हे स्वप्न नसते असते वाट पाहणे विश्वासून परस्पर
जे चालेल ते चालेल मनात असे अनाग्रही
तसेच इथून कित्येक किमी दूर असलेल्या
आणखीही एका मनात घडत असेल
घरातल्या घरात रात्र सरत संथ विचारांत ताबा सोडून
--- ००० ---

सत्याचा दहशतवादी

तो फारच अभिमानी होता
पण नम्र होता तो डायरेक्ट दुखवत नसे
पण नेमक्या वेळी स्वतःचे मत असे सांगे ठामपणे
की माझ्या लक्षातच येई की याला
मी बोललेल्या एका मताचा संदर्भ आहे
म्हणजे तो किती सखोल शहाणा
आणि मी किती बुद्ध असा मी कळूनही ते चालवून घेई
कारण मी माझ्याच मतांना महत्त्व नाही देत
रे बाळा तर तुझे कुठे कौतुक करू

मलाही मते आहेत हे तर मला
वेळोवेळी दाखवावे तर लागणारच ना
किंबहुना भिऊन किंवा एक स्ट्रॅटेजी म्हणून
मी माझी काही मते लपवतो बोलत नाही
असाही संशय मी कधी कधी निर्माण करतो

अरे गधड्या बघ जरा आजूबाजूला
ठाम आणि मानवी आणि कनवाळू
आणि निर्विवाद हिताच्या मतांनीच
किती वाट लावलीय हवेची
तुला वाटते फक्त वैचारिक हवे सगळे
त्याच्या मते असे जगणे हिंसक असेल
तर तुम्ही भेटणार कुठे

एक संगणक प्रणाली काढताहेत शोधून
प्रत्येक विषयावर वा नव्याही मुद्यावर
करेक्ट मते सांगणारी पण ती मते
तुझ्या मतांशी नाही जुळली तर काय करणार

शेवटी मी त्याला सांगतो खरे तर
तू नुसता श्रेष्ठच नाहीस तर अंतिम आहेस
सत्याचा दहशतवादीच एक प्रकारचा
खरे तर मला काही कळतच नाही
मी त्या त्या वेळी सुचेल ते ते बोलत असतो
याने त्याचे समाधान होते

--- ००० ---

बीज

अंधारातच पडलेला असतो

आणखी एक प्रश्न
की का बाबा

जगातली प्रत्येक घटना
मला का नाही चुचकारत

आणि मग कविता का होते अमर
कुणाचेच आयुष्य नसलेली

नासलेले वाटल्याने हे विचार
मी गाठतो शनिवार वाडा

आणि शेजारच्याच गाडीवर
खातो वडापाव

माझे रक्त उसळतच नाही
मी प्रातःकाल
मी रहस्यकथा
मी मर्डर

नुसतीच दिसते रहदारी
तेव्हा ना अपमान होतो ना सुखदुःख
जिद्दीने

जेव्हा दाखवले जाते
की मी नाही अवलंबून
तेव्हा कदाचित तेच
ठरू शकणार असते आवाहक

होकार ठरू शकतो
एक घटना
आणि तिथेच असते बीज घटनेचे
स्वतःच्या

--- ००० ---

खरे तर

खरे तर त्या वेळी
असे घडले होते याचे पुस्तक येते
आणि सरसावून उभे राहतात विद्वान
ज्यांना त्या जुन्या सत्याच्या काळजीपेक्षा
आता काळजी असते
सध्याची हवीशी प्रतिमा सुधारण्याची

जनतेला आता कंटाळा येतो
ती समोरच्या हव्यानकोवरच
खुश राहू इच्छिते शिवाय अमुक
हा तर असे म्हणतोय हेही असतेच

नेतृत्व असते तसे निश्चित
आजच्या सत्याचे एखादे
मोठे पोस्टर लावून करते ते मुकाबला

शिवाय एका पुतळ्याची विटंबना झाल्याचे
मध्यरात्री कळताच त्याच रात्रीत
सगळी साफसूफ करून
दंगल टाळल्याच्या
आत्ममग्न टेचात राहते सरकार
हे आपले कर्तव्यच आहे अशा नम्रपणाने

आता जनतेला आधिक
समर्थ हवी असते ओळख
विमानतळाचे नाव मुक्रर झाले
की सध्या तरी उलटत जाणार असते कॅलेंडर

तलवार आणि राज्यघटना
यांच्यांत नको वाद म्हणून
जनता करते त्यांच्यावर एकत्र अभिषेक
तेव्हा तर्कवादीही शांत राहतात

कुंपणावरचे म्हटले जाणारे
धूर्त स्मित करतात

--- ००० ---

आयफेल

आजारपणाला पोषक
दुतर्फी हवा
मिसळते एकमेकांत
तेव्हा आधी काय होते

ते विसरले जाते
नुसतेच दुतर्फी देणे असते
त्या क्षणात उभा राहतो
आयफेल टॉवर
जो नसतो कुणाच्याच मालकीचा

तो म्हणतो हा तर तुझा
ती म्हणते असे नाही
मी ना हा पाहिला होता
ना ते माझे स्वप्न होते

तो म्हणतो मी तर
नगण्य होतो आहे हा तर
तुझाच स्पर्श

ती म्हणते
माझे काहीच नाही आता माझ्याकडे
तो म्हणतो
आपले जगणे संपले की काय
ती म्हणते मजा येतेय आता या
अनोळखी हवेत

--- ००० ---